

LENA MARANDER-EKLUND

Berättandets och berättelsers betydelse

Fabeldjuret "Baltus"

Figur 1. Fabeldjuret "Baltus" – en visuell framställning av en berättelses grundstruktur (fritt efter Hagtvet & Pálsdóttir 1992, 90)

Inledning

Detta är Baltus ett fabeldjur. Men det är inte sagans fabeldjur utan en visuell framställning av en berättelses grundstruktur, och som används i dagens skolundervisning. Jag kommer här¹ att tala om berättelsens och berättandets funktioner och betydelser, varför det är viktigt att kunna berätta berättelser och vad berättelserna betyder för den enskilda individen. Exemplet tar jag ur min undersökning om förlossningsberättelser (Marander-Eklund 2000).

Baltus – att lära ut ett berättande

Fabeldjuret Baltus är en visuell gestaltning av en berättelses grundstruktur – en konkretisering av strukturen i berättandet. Baltus används inom dramainspirerad pedagogik² (Hagtvet & Pálsdóttir 1992, jfr Østern 1994) i vissa av dagens grundskolor. Den används för att lära ut vilka ingredienser som ingår i en berättelse och i vilken ordningsföljd de kan återges – hur man återger ett budskap i berättelseform. Barnet får lära sig att en berättelse ska innehålla följande element:

en introduktion som för fram *vem* som var med, och *när* och *var* det utspelades. Sedan framförs berättelsens kärna, den egentliga behandlingen av problemet och hur det gick sedan, hur problemet löstes. Dessutom tillkommer värderingen av händelsen, känslor och dofter som centrala element.

Dessa är också de element som en berättelse, enligt lingvisten Mieke Bal (1985) består av och som, enligt lingvisten William Labov (1972), utgör berättelsens grundstruktur eller schema. Schemat är inte enbart ett sätt att återberätta en händelse i en viss form, utan motsvarar en inre modell, en kunskapsstruktur med vars hjälp begrepp och händelser struktureras i minnet och kan tas fram och framföras.

Dessa element, som vi ser att Baltus består av, förekommer också i ett personligt erfarenhetsberättande återgivet i en intervjusituation, där intervjupersonen fritt får återge en upplevelse. I mitt fall handlar det om förlossningsberättelser, d.v.s. ett muntligt uttryck för en personlig upplevelse av att föda barn. Det är fråga om händelser som återges med utgångspunkt i egna upplevelser, som utspelas i någon tid, i något rum av aktörer. Dessutom evalueras, värderas händelserna på något sätt. Händelserna återges i form av en intrig, ett problem som får en lösning, en dramatisk vändpunkt – problemet är i detta fall den påbörjade förlossningen och lösningen är barnets födelse.

Dagens skolbarn får sålunda lära sig att återge berättelser med fabeldjuret Baltus som pedagogiskt hjälpmedel. Den ger en modell för en berättelsestruktur, en dispositionsmodell och hjälper skoleleven på så sätt att komma ihåg det som en berättelse består av. Den ger övning i att stimulera språklig medvetenhet, utvecklar barnets berättarteknik och leder till kvalitativt bättre texter (Hagtvét & Pálsdóttir 1992, 88ff).

En fråga som Baltus aktualiserar är varför berättelsen är en viktig form av kommunikation, så viktig att den är något som idag lärs ut i skolorna? Lingvisten Viveca Adelswärd ser det att barnet lär sig att berätta på ett "rätt" sätt, dvs. ett sätt som man som lyssnare känner igen, som ett steg på vägen mot att bli vuxen, en fullvärdig medlem i ett samhälle (Adelswärd 1996, 24). Enligt Adelswärd lär sig barnet att återge berättelser genom att samberätta med vuxna. I samberättandet lär den vuxna barnet med frågor av typ "när var det", "var hände det", vad en berättelse kan handla om eller hur denna händelse ska presenteras. Att kunna återge berättelser är sålunda en grundläggande kulturell och social färdighet.

Berättandets funktion

Berättandet är en grundläggande form för kommunikation människor emellan – ett sätt att förmedla erfarenheter och ett sätt att förstå varandra. Mediaforskaren Arthur Asa Berger anser berättandet vara ett effektivt sätt att förmedla idéer, eftersom de ger oss redskap att dels lära oss något om livet, dels förmedla det vi lärt oss (Berger 1997, 9f). Berättelser är också ett sätt för individen att förklara sin värld, att ge uttryck för sin världsbild, för gemensamma värden (Hydén 1997, 9f). Berättelsen kan sålunda ses som en analytisk resurs, som ger oss insikt i socialt och kulturellt liv (Hymes 1981).

Folkloristen Albrecht Lehmann (1978) särskiljer tre huvudfunktioner i ett personligt berättande. För det första en individualiserande funktion, för den andra en solidariserande funktion och för det tredje en lugnande, sedativ funktion.

Den första funktionen, den individualiserade funktionen, ser han som ett sätt för berättaren att betona och framhäva sig själv som individ. Detta påpekar också folkloristen Charlotte Linde, som uppfattar att be-

rättandet har en viktig social funktion i att skapa och upprätthålla den personliga identiteten. Berättandet är en viktig del när man konstruerar sin självbild och dess relation till andra (Linde 1993, 98).

Denna funktion blir mycket synlig i de förlossningsberättelser som jag undersökt. Berättelserna är återgivna i en intervjusituation. Jag har intervjuat förstföderskor med intervaller, en gång före födseln, en gång strax efter och ett år senare. Kvinnorna som fött är i centrum både som berättare och som huvudpersoner i själva berättelsen. Det var uppenbart att kvinnorna hade ett behov av att berätta om denna, för dem stora upplevelse, något som de återgav med stor inlevelse och iver. Berättelsen formligen "bubblade" ur dem. De var också nöjda över att ha någon som lyssnade till dem, att de fick inneha huvudrollen i berättarsituationen och tala utan att någon avbröt dem. I intervjusituationen eftersträvade jag en sammanhängande återgivning, där kvinnorna utan inskjutna frågor från min sida fick berätta om sin upplevelse. Denna intervjustrategi ansåg jag vara viktig, eftersom jag på så sätt fick en berättelse som jag kunde jämföra över tid gällande såväl form, innehåll som betydelse. Men den var viktigt också eftersom kvinnorna på så sätt själva kunde ange vad de ansåg vara viktigt att poängtera, vilket budskap de ville få fram – hur de valde att presentera sig själva.

I återgivningen av upplevelsen är föderskan i centrum. De berättar om upplevelsen av att föda barn utifrån sin egen kroppsliga erfarenhet, utifrån ett starkt "jag". Det kroppsliga skeendet formar berättelsen och ger den även dess innehåll. Berättaren, föderskan, drar lyssnaren med i händelseförloppet, som sker i ett rum med en speciell laddning, i en tid av speciell betydelse. Dessa händelser återges, dramatiseras och förklaras, enligt narrativa förebilder som kvinnan har tillgång till. Förebilderna som

formar deras berättande får de ur expertlitteratur, media, rådgivningsverksamhet och från andra kvinnors berättande. Dessa narrativa förebilder ger berättelsen dess mönster och i viss grad dess innehåll i samspel med det omgivande talet om födsel. De händelser som återges värderas och omvärderas och ges betydelser utifrån föderskans individuella ståndpunkt och hennes position i nuet. På ett innehållsligt och tematiskt plan handlar berättelsen om förväntningar, smärta, önskan om kontroll, kroppens aktivitet och kroppens intuitiva kunskap, och om utsatthet. Detta "jag" uttrycker såväl lycka och glädje av att föda, som rädsla och ångest inför detsamma. Den ger uttryck för en önskan om individuell valfrihet i förlossningssituationen – att kunna välja en trygg och smärtfri förlossning *eller* en förlossning utan ingripanden med upplevelsen i centrum. Kvinnorna berättar en identitetsberättelse, om sig som föderskor och kvinnor, en hjälteberättelse om en kroppslig bragd. Förlossningsberättelserna utgör presentationer av självet, en beskrivning av vem berättaren är. Här positionerar hon sig som en föderska i berättelsen återgiven strax efter födseln och snarast som en mamma i berättelsen återgiven ett år senare.

Den andra funktionen som Lehmann omtalar, är den solidariserande, där berättandet ger en form av gruppgemenskap. Folkloristen Alf Arvidsson kallar detta för att berätta sin grupp, där centrala värden förmedlas och upprepas inom gruppen för att åstadkomma en vi-känsla (Arvidsson 1998).

Denna funktion är inte lika tydlig i mitt material som den individualiserande funktionen, antagligen för att jag uppmuntrade föderskorna att ha huvudrollen i berättarsituationen. Berättelserna speglas ändå mot en kvinnogemenskap och ger föderskan en identitet av "vi som fött", som därigenom utesluter kvinnor som inte fött. Kvinnorna

berättar med stolthet om prestationen av föda ett barn. De berättar om en övergång från gravid kvinna till mor. Samtidigt är rollen som mor något som både förvånar och förbryllar. Berättelsen ger uttryck för värderingar gemensamma med andra föderskors, för normer på ett riktigt och normalt födande. Den reflekterar också föreställningen om att en "riktig" kvinna ska föda barn.

I andra berättarsammanhang än intervju-situationen har berättandet om barnafödande också en pedagogisk funktion, då man genom berättelsen ger sin personliga uppfattning om hur en förlossning kan gå till. Berättandet har också en underhållande funktion trots att en del människor anser att förlossningsberättelser är obehagliga att lyssna till, och trots att de utesluter dem som inte fött barn ur berättargemenskapen.

Den tredje funktionen, enligt Lehmann, är berättandets lugnande, sedativa uppgift. Genom berättandet försöker berättaren nå en inre balans, ett sätt att leva också med otrevliga realiteter. Detta sker ofta så att berättaren vänder en negativ händelse till något positivt, som ett sätt att korrigera det skedda, som ett sätt att genom berättandet nå en *happy end*-version (Lehmann 1978, jfr Virtanen 1982). Det är fråga om att berättandet är ett sätt att reda ut upplevelser, att organisera händelserna meningsfullt och ett sätt för berättaren och åhöraren att tillsammans lösa ett problem (Robinson 1981).

Som jag redan påpekade hade föderskorna ett behov av att berätta om denna, för dem viktiga händelse. Jag uppfattar att detta berättande på så sätt kan ses som terapeutiskt, att genom verbaliseringen skapa ordning i det skedda, att reda ut upplevelsen och sin egen del i den. Samtidigt innebär det också att sår rivs upp, att besvikelser och svåra upplevelser kommer upp till ytan. Genom att reda ut vad som egentligen hände och sin egen andel i händelseförloppet får berätta-

ren också makt över situationen. Kvinnan tillfredsställer sitt behov av att berätta och tänker kanske sällan på att denna skildring kan te sig skräckinjagade för en åhörare.

Berättandet har en överslätande funktion. I berättandet vänder kvinnorna också det som inte gått så bra till en *happy end*-version. De vänder det till en berättelse som de kan leva med, samtidigt som de med tiden ser mera kritiskt både på sin egen och sjukhuspersonalens insats i förloppet. Föderskan framstår i berättelsen som en duktig föderska som klarade av att föda ett barn. Samtidigt innebär berättandet en dramatisering, att med evaluerande medel förstärka de händelser som skildras. Det gör hon genom att många gånger återge händelserna med hjälp av situationskomik och ett komiskt, underhållande tonfall, att använda skrattet som ett sätt att bearbeta en tung upplevelse.

Berättelsen är ett sätt att föra fram ett budskap. Budskapet kan vara både såväl själva upplevelsen av barnets födelse, positiva eller kritiska uttalanden om dagens förlossningsvård, som själva berättandet i sig.

Budskap och identitet – berättelsens styrka

Men för att återgå till frågan: varför är det viktigt att kunna berätta, varför är kännedomen om hur en berättelse är uppbyggd så viktig att den ingår i skolundervisningen just *idag*. Jag ser framförallt två orsaker till detta. För det första handlar det om att berättelser är ett effektivt sätt att förmedla ett budskap, effektivare än icke-berättelser. Exempel på icke-berättelser är beskrivningar av olika slag och uppräknningar, som kronologier och tabeller – texter som saknar dramatisk vändpunkt. För det andra handlar det om att berättelsen är central i människans identitetsformering.

Vi lever i ett flöde av berättelser. Berättelser som för fram ett budskap är såväl Bibelns liknelser, berättelsen om Drum-melpetter som dagens TV-nyheter. Folkloristen Ulf Palmenfelt anser att TV-nyheterna har många likheter med folkligt berättande. Det gemensamma är bl.a. ett vardagsnära språk, händelser som förankras i tid och rum av namngivna personer. Händelserna återges i komprimerad form med en tydlig vändpunkt, ofta i en kamp mellan det onda och det goda. I nyheterna uppträder stereotypa rollgestalter, som makthavaren, debattören eller makthavarens motståndare, underhållaren och hjälten. Nyhetsuppläsarnas inledande fraser kan också ses som en parallell till inledningsformeln "Det var en gång" (Palmenfelt 1995, 39ff). Det är ingen slump att TV-nyheterna har just denna utformning – den är ett effektivt sätt att väcka känslor, både avsky och sympati, att få budskapet att gå hem.

Varför är det då så viktigt att berätta om sig själv och sina egna upplevelser. Enligt sociologen Anthony Giddens har självbiografiskt berättande och formandet av identiteter många beröringspunkter. I dagens postmoderna värld är det inte längre de stora sociala och politiska berättelserna som organiserar vår värld. Intresset för berättelser om jaget kan ses som ett uttryck av självreflexivitet och modernitet, en självreflexivitet som är en förutsättning för identitetsskapandet (Giddens 1991, jfr Lyotard 1984). Genom berättelser och berättandet blir man "någon" till skillnad från att vara ingen, en "nolla". Etnologen Birgitta Svensson, som har studerat brottslingars levnadsberättelser, har kunnat konstatera att dessa brottslingar föredrar en kriminell identitet, framför att vara "ingen" (Svensson 1997).

Vår tidsanda kräver att var och en av oss ska kunna placeras i ett sammanhang, att var och en av oss ständigt ska kunna styrka sin identitet i förhållandet till sin omgiv-

ning. Berättelsen är ett sätt att forma denna identitet, att säga vem man själv är.

NOTER

1. Lectio praecursoria 14.4.2000
2. Jag vill tacka ped.kand. Petra Örn, som introducerat Baltus som pedagogiskt hjälpmedel för mina barn och som hjälpt mig med information om denna typ av pedagogik.

LITTERATUR:

- Adelswärd, Viveca 1996: *Att förstå en berättelse – eller historien om älgen*. Stockholm: Bromberg.
- Arvidsson, Alf 1998: *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund: Studentlitteratur. (Etnologiska skrifter 10.)
- Berger, Arthur Asa 1997: *Narratives in popular culture, media and everyday life*. London: Sage
- Hagtvet, Bente & Pålssdóttir, Herdís 1992: *Lek med språket!* Oslo: Universitetsförlaget.
- Hydén, Lars-Christer 1997: De otaliga berättelserna. *Att studera berättelser. Samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Red. Lars-Christer Hydén & Margareta Hydén. Stockholm: Liber, 9–29.
- Hymes, Dell 1981: "In vain I tried to tell you". *Essays in native American ethno-poetics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Giddens, Anthony 1991: *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity.
- Lehmann, Albrecht 1978: Erzählen eigener Erlebnisse im Alltag. Tatbestände, Situationen, Funktionen. *Zeitschrift für Volkskunde* II, 198–215.
- Linde, Charlotte 1993: *Life Stories. The creation of coherence*. New York: Oxford University Press.
- Lyotard, Jean-François 1994: *The postmodern condition. A report on knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Marander-Eklund, Lena 2000: *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvinnors muntliga skildring av födsel*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Palmenfelt, Ulf 1995: Den folkloriserade verkligheten. Två svenska kvällstidningar som historieberättare. *Nostalgier og sensasjoner. Folkloristisk perspektiv på mediekulturen*. Red. Torunn Selberg. Åbo: Nordiska institutet för folkdiktning. (NIF Publications 29.) 39–68.
- Robinson, John 1981: Personal narratives reconsidered. *Journal of American Folklore* 94, 58–85.

- Svensson, Birgitta 1997: The power of biography. Criminal politics, prison life, and the formation of criminal identities in the Swedish Welfare state. *Autoethnography. Rewriting the self and the social*. New York/Oxford: Berg, 71–104.
- Virtanen, Leea 1982: Henkilökohtainen kertonta. *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. Toim. Irma-Riitta Järvinen & Seppo Knuutila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Tietolipas 90.), 171–205.
- Østern, Anna-Lena 1994: "Sol, sol! – Jag vill va' solen!". *Kontextbyggnad och perspektivbyten i barns berättande och drama*. Vasa: Åbo Akademi.

SUMMARY

The significance of narratives and narrating

Why is it important to be able to tell stories, and what significance do the narratives have for separate individuals? These are the central questions which are dealt with in this article about the significance of narratives and narrating. I attempt to answer these questions using the three principal functions which Albrecht Lehmann (1978) distinguishes in a personal experience narratives. I have taken my examples from my research on stories of childbirth (Marander-Eklund, 2000).

Lehmann's functions are (1) individualizing, (2) identifying, and (3) comforting. The individualizing function appears in the need of the mother who has given birth to tell of her experience of childbirth, in an account which revolves around the subject, or "I". The story is a self-presentation, an identity story which tells something about who the narrator is. The identifying function occurs when the narrator is reflected as part of a fellowship of women, which gives the mother a group identity of "we who have given birth". The comforting function is manifest in narratives when the mother turns a negative event into something positive as a way of arriving at a happy ending by telling the story. In this way, the story can be seen as therapeutic. One can bring order to what happened and sort out the event and one's own role in it through verbalization.

Why are narratives an important form of communication – so important that they are used in drama-inspired pedagogy in some of today's grade schools? This is done with the help of the fable beast Baltus (Figure 1), which is a visual characterization of the basic structure of a story. It is used to teach the components which comprise a narrative – how one recounts a message in the form of a story. The story bears great significance, partially because it is an effective way of conveying a message, more effective than if not conveyed through a story, and partially because it is a key element in the development of the individual's identity. For people of today and age, it is a question of being able to strengthen one's identity relative to one's surroundings, to be "someone", instead of "no one". Narratives are a way for individuals to form their identity and say who they are.